

«ЗА ОНОГОВА, ЗА КОГОТО ВЕЧНО ЩЕ СЕ ГОВОРИ»

(ГЕОРГИ БАКАЛОВ И ЛЕНИН)

Маргарита Каназирска

Проникването на Ленин и ленинските идеи в България е процес, чиито дири ни отвеждат в началото на века, когато нелегално се пренасят първите броеве на в. „Искра“, когато под псевдонима Н. Ленин и В. Илин се превеждат за първи път някои негови произведения. Така започва и най-ранното докосване на Бакалов с Ленин — чрез преводите. От първия превод „Що значи свобода на критиката?“ (1903) до последните му статии за Ленин и ленинското наследство през 30-те години лежи дълъг, труден и мъчителен път на постепенно преодоляване на Плеханов, до категоричния призив „Напред, към Ленин!“

У нас понякога, когато се говори за Бакалов и Ленин, на лицата се появяват скептични усмивки. Но връзката съществува и това ни заставя да спрем до нея и я обясним. Иначе трябва да отменим цяла редица от факти — десетките преводи на Бакалов, споровете и дискусиите, в които той отстоява явно някои марксистко-ленински принципи за литературата и изкуството или да приемем като случайност оня откъс от статията „Партийна организация и партийна литература“, който Бакалов помества в сп. „Нов път“.

Проблемата „Бакалов и Ленин“ е сложна, както е сложен и противоречив целият процес на транспониране и усвояване на марксистко-ленинските постановки в изкуството от нашата литературна теория и критика. Ако трябва да очертаем границите на този въпрос, то главно трябва да търсим взаимовръзката в две посоки. Първата — влиянието на Ленин върху Бакаловите обществено-политически и идейни възгледи, втората — отражението на ленинските идеи върху неговите естетически и литературно-критически концепции. Една ретроспекция в годините ни подсказва, че в многостранния процес на цялостното развитие на нашето пролетарско изкуство могат да се открият два основни етапа — 20-те и 30-те години, на които се подчинява и пътят на Бакалов към Ленин.

Известно е, че през 30-те години у нас открито се заговорва за ленинизирание на литературния фронт, за отърсване от някои плехановски и меншевишки схващания, намерили за дълго време място както в съветската, така и в българската литературна наука. Но в същото време не по-малко интересно е да се проучат и видят онези количествени предпоставки от предшестващия период, които ще дадат и качествените резултати по-късно; интересно е да се очертаят онези на пръв поглед невидими нишки, които всъщност ще доведат до установяването на ленинските идеи. Точно в такива исторически рамки — 20-те години — ще се опитаме да разкрием неравното и все пак настъпателно доближаване на Бакалов към Ленин.

Наши национални — обществени, исторически и психологически — предпоставки през 20-те години правят ленинските идеи близки и достъпни. Под въздействие на огнедишащата буря на Октомври става рязка поляризация на класовите сили, която слага отпечатък и върху духовната атмосфера на епохата. Името на Ленин е синоним на победилата за пръв път в историята социалистическа революция; името на Ленин става символ на осъществения идеал на руския пролетариат — идеал на цялото прогресивно човечество. От устата на хората, от страниците на вестници и списания отляво и отдясно не слизат думите „Ленин“, „революция“, „комунизъм“. Предчувствието и усещането за коренен обществен прелом у нас витае в нажежения революционен въздух и сякаш една електрическа искра е нужна, за да се запали. „Живеем в най-интересното време — пише Бакалов, — каквото историята е виждала досега. Никога човечеството не се е намирало в такава решителна борба за освобождение от грозния хилядолетен гнет на експлоатацията и насилието — борба, която се води едновременно, де по-усилено, де по-слабо, по всички кътчета на земното кълбо. Касае се на първо място до изваблението на работническата класа от веригите на капитала, а с това — и за всестраниното освобождение на цялото човечество.“¹

Тези нови обществени изменения, родени под влиянието на Октомври, новата духовна атмосфера сред масите, работническата класа и интелигенцията стават благодатна почва за ленинските идеи. Българската комунистическа партия започва да се превъоръжава с онези перспективи, методи и средства на борба, които очертава Третият комунистически интернационал. За този нов курс на действие говори и фактът, че в списание „Ново време“ се отпечатва статията на Ленин „Третият интернационал и неговото място в историята“ (кн. 5, г. XIX, 1. IX. 1919). Доколко партията и нейното ръководство се грижат ленинската линия да стане ръководна, да се превърне в практика на нашето комунистическо движение, можем да съдим по десетките статии или бележити страници от трудовете на великия пролетарски вожд, които се превеждат в партийните издания. Само в сп. „Ново време“ за един кратък период излизат повече от двадесет статии, речи или извадки от произведения на Ленин.

Новите повели на времето, новият — ленински — курс на революционно действие изискват преустройство в работата на партията не само в обществено-политическата, но и в идеологическата област. Въпросите на литературата и изкуството като част от идеологията налагат решения в нов дух. Ако идеите на Ленин в революционната теория, стратегия и тактика навлизат властно и неумолимо по силата на своята дълбока правдивост и логика, то не така изведнъж се преосмислят ленинските принципи за изкуството и литературата, изложени в статиите „Партийна организация и партийна литература“, „Лев Толстой като огледало на руската революция“.

Този факт никак не извиква удивление, ако си представим онази обстановка и настроения в началото на века, когато българските литератори марксистки в областта на естетиката се намират изключително под влияние на Плеханов (с особена сила това важи за Бакалов). Това, разбира се, е характерно не само за тях. Дълго време преди и след Октомври руската марксистска, литературно-критическа и естетическа мисъл в една или друга степен следва Плехановите постановки в изкуството. Този руски марксист посвещава почти целия си живот и голяма част от теоретичната си дейност за обогатяване и раз-

¹ Г. Бакалов, Към социална революция, София, 1919, стр. 1.

виване на материалистическата естетическа мисъл. За дълго време той се оформя като корифей по литературните въпроси и неговите концепции оставят значителен отпечатък и върху естетическите възгледи на нашите литературни критици. И за да бъдем съвсем точни, трябва да кажем, че успоредно с богатството от идеи и изводи, с които участва Плеханов в марксистката естетика, той допуска някои отклонения и грешки поради неправилни политически и идейни позиции в периода на революциите от 1905 и 1917 г. Тези грешки за дълго намират почва и у нас.

Като че ли авторитетът на Плеханов хвърля сянка върху малкото, но твърде забележителни трудове на Ленин за литературата и изкуството. И едва в края на 20-те и най-вече през 30-те години както в Русия, така и у нас литературите започват с внимание да се отнасят към тях. Нещо повече. Едва тогава ленинските принципи ще намерят за пръв път свой живот, ще станат изпълнение на марксистката теория в областта на естетиката. Това, разбира се, не става изведнъж, това е процес, който има своите приливи и отливи.

Само така бихме могли да обясним интереса към Ленин през 20-те години у толкова различни по идейно-естетически възгледи критици и писатели като Георги Бакалов, Гео Милев, Антон Страшимиров и Димитър Полянов; само така бихме могли да обясним защо статията „Партийна организация и партийна литература“ за период от седем години се публикува на български език четири пъти, понякога на части или във вид на цитати.

Ако навлезем в литературната атмосфера на нашите прогресивни списания и вестници от този период — „Младец“, „Нов път“, „Пламък“, „Наковалня“, „Ведрина“ и други — ще почувствуваме един спонтанен интерес към личността на Ленин, към неговите революционни идеи, а оттам по-късно и към неговите мисли за изкуството. Още тогава Ленин се възприема като теоретик, който не само осъществява марксизма на практика, но и както творец на революционно учение, доразвиващо и обогатяващо марксизма.

II

През 1924 г. в сп. „Нов път“ Г. Бакалов печата спомена на Максим Горки за Владимир Илич, който започва така „Има хора, чието значение някак не се обхваща от човешката дума“. В тази мисъл е синтезирано огромното преклонение на големия пролетарски художник към великия пролетарски вожд. Но в тези думи Бакалов ще да е доловил смисъла на онова обаяние и въздействие, което личността и идеите на Ленин са оказали върху поколения от прогресивни хора не само в пределите на Русия, но и извън нея.

За да определим отражението на Октомври и Ленин върху обществено-политическите и идейни възгледи на Бакалов, е нужна една дума — огромно, а неговото отношение към тях — възторжено. Бакалов е вдъхновен от подвига на руския пролетариат и неговия духовен вожд. С цялата пламенност на своята страстна натура той се отдава на революционната борба за сплотяване силите на българския пролетариат, пропагандира идеята за установяване на пролетарска диктатура у нас. Бакалов става член на Българската комунистическа партия и линията, дадена от болшевиките и Ленин на II конгрес на Третия комунистически интернационал, става ръководна в политическата му борба.

Както е характерно за литературно-издателската дейност на Бакалов, всяко свое издание — списание или библиотека — той превръща в широка трибуна на своите обществено-политически и литературни възгледи. И в периода, когато редактира сп. „Борба“ (1919—1920), когато не е член на Комунистическата партия, и в периода на сп. „Нов път“ (1923—1925), издавано непосредствено след Септемврийското въстание едва ли не като легален орган на

партията, Бакалов се изявява като последователен борец. Действен, революционен и политически заряд излъчват неговите брошури от „Социалистическа библиотека“ — „Към социална революция“ (№ 11), „Социализъм и комунизъм“ (№ 25), „Русия — най-великата демокрация“ (№ 27), „Диктатурата на пролетариата по Маркса, Плеханова и Ленина“ (№ 29).

От тези книжки особено впечатление прави последната, където за пръв път Бакалов се изказва за Ленин и неговата историческа мисия. В негово лице той вижда създателя на Третия интернационал, оригиналния продължител на делото на Маркс и в същото време го разграничава от Плеханов. В тази тъничка брошурка Бакалов подчертава една забележителна черта от личността на вожд — историческата му прозорливост, проявена още в революцията от 1905 г., когато в работническите съвети открива бъдещите форми на пролетарска диктатура.

Началото на 20-те години е време, когато Бакалов усилено започва да превежда Ленин. Един след друг се появяват неговите преводи: „Левичарството — детска болест на комунизма“ (1920), „Положението в Съветска Русия и тактиката на Руската комунистическа партия“ (1921), „За значението на златото днес и след пълната победа на социализма“ (1922), „Съветската власт и жената“ (1922), „Карл Маркс. Кратък биографичен очерк с изложение на марксизма“ (1924).

Бакаловите преводи в тези години са плод на съзнателен и последователен интерес към ленинското теоретично наследство. Те нямат нищо общо с онова първоначално докосване до произведенията на Владимир Илич, когато Бакалов и много български социалисти поради неосведоменост смятат, че под псевдонима Н. Ленин се крие личността на Плеханов. Доколко първата среща на Бакалов с Лениновата книга „Какво да се прави?“ оставя неизгладимо впечатление, можем да съдим от по-сетнешните негови спомени. Неумолимата логика на фактите, гениалният анализ на вредните тенденции в руското и световното работническо движение му правят силно впечатление. Бакалов оценява действителната сила на тази книга като точен удар в сърцето на опортюнизма. В спомените си той пише: „Ударите бяха смели, уверени, съкрушителни. Оръжието източено, блестящо, поразяващо“¹. Имайки предвид българските общоделци, Бакалов в спор с тях се опира на безпощадната Ленинова критика на опортюнизма. В този смисъл той превежда откъс от „Какво да се прави?“ и под заглавие „Що значи „свобода“ на критиката?“ го помества в „Работнически вестник“ (бр. 41, г. VI, 26. VI. 1903).

Бакалов и през 30-те години ще се върне към това произведение. В няколко броя на сп. „Звезда“ под формата на „Справки за книгата на Ленин „Какво да се прави?“ той ще посочи отново не само неговото значение в борбата срещу опортюнизма, но и изобщо мястото му в развитието на марксистическата теория.²

Разбирането на Бакалов за новото, което Ленин дава в областта на революционната теория и практика на пролетариата, откриваме и в неговите статии. Може би те не са много на брой, но засягат принципи въпроси и винаги представляват нов опит да се овладеят и творчески преосмислят ленинските идеи. Например смъртта на Владимир Илич и различни годишнини от нея са достатъчен повод Бакалов с увлечение да разкрива онези негови черти на политик, теоретик, стратег и вожд на руските работници и селяни, които винаги ще останат в съзнанието на световния пролетариат.

Некапомним, че повечето от Бакаловите статии излизат в един момент, когато почти всички прогресивни издания са спрени („Ново време“, „Работни-

¹ Г. Бакалов, Как бе посрещнат Ленин в България?, сп. Нов път, кн. 2, г. II, 1925.

² Вж. сп. Звезда, кн. 13, 14 и 19, г. II, 1934.

чески вестник“, „Наши дни“, „Младеж“ и др.). Ето в този труден период на нашето революционно движение Бакалов остава верен на своя партийен дълг и публикува статията „Големият покойник“ (сп. „Нов път“ кн. 5, г. I, 1924). Тук обръща внимание не само заглавието, но и целият патос на изложението. Като че ли Септемврийското въстание не е разгромено, като че ли партийните кадри не са унищожени или принудени да емигрират. Статията започва с думите: „Ленин безспорно бе най-колосалната фигура на съвременността.“ Това не е казано по случай, юбилейно. За Бакалов тази мисъл има непреходно значение.

Началото на статията е едно „лирическо въстъпление“, емоционално и възнуващо. Бакалов пише и говори за историческото значение на гения от името на своите съвременници. Той разкрива полярността на чувствата към Ленин в зависимост от класовите позиции. Обикновените хора интимно произнасят името му „Владимир Илич“, наричат го „другарят Ленин“, експлоататорското малцинство изпитва яростна омраза към него. Защото „Ленин бе едно знаме — една гигантска хоругва — пише Бакалов, — която раздели човечеството на две: едни, които са за него, т. е. неизброимите легиони на труда, и други, които са против него, т. е. мизерната шепа охолници. Но и едините и другите разбират отлично значението на Ленин. То е грамадно, то може да се измери само с историческия мащаб на вековете.“

Личността на Ленин дава възможност на Бакалов да разсъждава за историческата закономерност в появата на такива фигури като Владимир Илич. Българският марксист се стреми да се откъсне от традиционното тогава мнение, че Ленин е преди всичко практик, а не теоретик. Вярното му чувство позволява да проникне по-дълбоко, за да заключи, че „Ленин“ „винаги е стоял на висотата на теорията, великолепно владейки Марксовата теория и нейния метод“.

Бакалов е покoren от историческата проницателност на Владимир Илич, от заключителното точния му усет в оценката на дадена ситуация. Тъкмо тази негова черта отбелязва той, когато разкрива ленинската идея за победата на социалистическата революция в условията на империалистическата война. Това Лениново откритие, според него, е достатъчно, за да засвидетелствува пролетариатът вечна признателност към големия теоретик. Кулминационна точка на неговия талант Бакалов вижда в успеха на Октомврийската революция.

Само седмица след смъртта на Владимир Илич (1. II. 1924) в статията „Големият покойник“ Бакалов съумява да каже знаменателни думи за безсмъртието на ленинското дело: „Ленин бе олицетворение на съзнателния и борещия се за освобождение пролетариат, като Горкиевия Данко носеше той изтръгнати от гърдите си пламтящо сърце и осветляваше пътя на човечеството. Неговият гений се подхранваше от съчувствието и съдействието на милионния свят. Тоя милионен свят остава да живее, да страда и се бори и след Ленинова. Той ще намери нови лениновци, пътят на които вече е очистен от Владимир Илич.“

Първата годишнина от смъртта на Ленин Бакалов отбелязва много външно. Сега се изявява не само авторът на статии и спомени, но и редакторът, който в няколко книжки на сп. „Нов път“ отпечатва най-разнообразни материали за вожд на пролетарската революция. В една част от тях — „Човекът на най-новите революции“ от Т. Павлов, „В. И. Ленин“ от Б. Горев, „Против течението“ от Астров — се рисуват личността и образът на Ленин, неоспоримите му качества на последователен и твърд революционер, в друга — „Ленинизъм и троцкизъм“ от Кам. Г., „Ленин и националният въпрос“ от Н. Ч. — се третираят някои страни и въпроси на ленинизма, прави се опит за тълкуване

на острите класови борби у нас в светлината на ленинското учение („Нашите класови борби в осветлението на ленинизма“ от Светлов).

Най-силно впечатление прави обаче голямата статия на Бакалов „За оновова, за когото вечно ще се говори“, написана през 1927 г. (сп. „Наковалня“, бр. 77). В нея отново се разкрива образът на вождя и неговата гениалност. Бакалов посочва чертите на този теоретичен феномен, който надминава своите предшественици в областта на марксизма именно с това, че не се задоволява с простото популяризиране на теорията сред масите, а съумява да синтезира натрупания опит и знания, за да внесе нещо свое, голямо и значително, извеждащо на по-висок етап марксисткото учение. „Ленин бе гений — пише Бакалов, — а белегът на гения е тоя, че той разтваря нови хоризонти.“

Силата на Бакаловата статия се крие в широката проникновена и рядко обобщаваща характеристика на ленинизма. Ако в първата си статия — „Големият покойник“ — Бакалов очертава качествата на личността, нейното значение в историята, сега той се интересува от она безценен принос, който Ленин направи за развитието на марксизма. Бакалов посочва новите исторически условия, при които се ражда ленинското учение — епохата на империализма, определена от Ленин като „последен стадий в развитието на капитализма“. Чрез теоретичната дейност на Владимир Илич марксизмът се обогатява с опита на три руски революции, в които се ражда гениалната идея за диктатурата на работническата класа. Нещо повече. Ленин подхваща мисълта на Маркс и Енгелс за необходимостта от подкрепата на селяните в пролетарската революция и я превръща в неотменимо условие за победата на работническата класа срещу буржоазията. В този смисъл особено значение имат и националноосвободителните движения в зависимите страни, на които Ленин обръща сериозно внимание.

Бакалов се смята особено задължен да подчертае онази забележителна роля, която Ленин отрежда на партията като авангард и ръководител в революционното движение. От погледа на българския революционер не отбягва и такъв въпрос — защо ленинизмът като теория и практика възниква именно в Русия. Чрез неговия отговор Бакалов всъщност посочва оригиналността на ленинските изводи, теории и идеи. Защото съвършено различни са условията в изостанала селска Русия, дотогава опора на международната реакция, от онези условия, в които се намира Англия, когато Маркс прави генералните си заключения.

Нов момент в статията на Бакалов, респективно и в неговото задълбочено познаване на Ленин е цитирането на редица произведения — „Кои са истинските приятели на народа?“, „Какво да се прави?“, „Материализъм и емпириокритицизъм“. Последната книга той нарича „най-ценното произведение на марксистката философия след „Анти-Дюринг“ на Енгелс.

Бляскът на Бакаловата мисъл за Ленин и ленинизма намира своята кулминационна точка в заключението на статията. Тук чувстваваме революционно-марксистката висота, от която се оценява гениалното дело на Владимир Илич. „Ленинизмът — пише той — е такова сполучливо и щастливо съчетание на теорията с практиката, която чрез увеличаване масите в действие постави практиката в услуга на теорията, достави тържеството на теорията на марксизма.“ Бакалов разкрива Ленин като творец, който стои близо до кипящия живот на масите, който като древния Антей черпи от низините сили и знания. Това дава право на Бакалов с непоколебима увереност да каже: „И днес, когато единственият и неповторимият, както го наричаха последователите му, не е между живите, той е по-жив от всички живи. Неговото дело пламна в сърцата и душите на милиони и милиони.“ Колко силно и съвременно звучат тези мисли!

Статията на Бакалов „За оногова, за когото вечно ще се говори“ ще остане измежду най-хубавото, казано за Ленин в тежките години на цензурен гнет. Тя представлява и нов етап в отношението на Бакалов към пролетарския вожд — от възторг се преминава към едно задълбочено познаване на Ленин, опит да се осъзнае творчески още веднъж значението на неговото голямо теоретично дело. Както се вижда, Бакалов вече съвършено съзнателно цитира и на места си служи с ленинския език.

III

Щом в обществено-теоретичен план Ленин е безспорен авторитет и Бакалов с основание го поставя на първо място сред съвременните вождове на Болшевишката партия, естествено е да се запитаме какви теоретически и литературно-критически позиции отстоява той през 20-те години, в каква насока се развиват неговите естетически възгледи? Ако в обществено-политическата му практика откриваме красноречиви свидетелства за отражение на ленинските идеи, то можем ли да твърдим същото по отношение на литературно-естетическата му система?

Влиянието на ленинските идеи в областта на естетиката у нас и в частност върху Бакалов не бива да се схваща откъснато от всеобщото и многообразно отражение на съветската художествена литература, теория и критика през 20-те години. Това е цялостен процес, продължение на онова дългогодишно взаимодействие на българската и руската литература, което започва „от Карамзина и стига до Ленина“, по думите на Бакалов.

За да се доловят и разграничат новите моменти в естетическата платформа на Бакалов, нужно е да се върнем малко назад към началото на нашето столетие. Тогава, както много дейци на социалистическото движение, Бакалов изгражда обществено-политическото си съзнание под влияние на Плеханов. Наред с уроците по марксизъм той усвоява и неговите естетически принципи с всичките им положителни и отрицателни страни. Плеханов ще бъде за Бакалов „духовен учител“, „крупен авторитет“, към когото той до края на живота си ще запази уважение. В същото време обаче в отношението му към Плеханов се откриват различни моменти, които се движат в границите от безпрекословното преклонение до критичното му възприемане.¹

Строго претегляйки фактите, можем да определим 20-те години като момент за опит за откъсване от Плеханов, за високателно отношение към неговите естетически постановки, докато се стигне до онази безпощадна критика на грешките и слепото увлечение по Плеханов през 30-те години. Разбира се, и при тази критика не всичко у Бакалов ще бъде ленинско. Но нали не можем и не бива от разстоянието на нашето съвремие да съдим категорично грешки, които са не само на Бакалов, а и на цялата революционна пролетарска теория и критика. В случая много по-важно е да се открият звената във веригата, която свързва Бакалов с нашето време и илюстрира неговите усилия да се доближи до Ленин, отнасяйки се творчески към наследството на Плеханов.

И през 20-те години, без да навлизаме в подробности, следва да се подчертае, че Бакалов продължава да се отнася с пиетет към Плеханов. Но в същото време в неговите статии можем да открием високателна критика на някои от главните принципи, застъпвани от руския марксист. Така на първо място Бакалов отхвърля онази обществена и идейна колебливост и непоследователност на Плеханов, изразени по време на Първата руска революция и по-

¹ Повече за влиянието на Плеханов върху Бакалов вж. Ж. Авджиев, Г. Бакалов Литературно-критическа дейност, С., 1959, стр. 12; В. Злидиев, Извори на дружбата, С., 1968, стр. 151.

късно през февруари и октомври 1917 г. Това е позиция, която не задоволява нашия революционер. Още по-красноречиво доказателство за това е и новата обществено-политическа линия, която той следва след 1919 г. Сега Бакалов открито скъсва с широките социалисти и техните издания, отказва се от парламентарните средства на борбата, възприема изцяло революционната тактика, по ленински пропагандира идеята за диктатурата на пролетариата.

От друга страна, преодолявайки някои политически грешки на Плеханов, за които по-горе стана въпрос, в областта на изкуството и литературата Бакалов продължава да стои на плехановски позиции. Това се вижда от редица положения, излезли в книгата „Беседи за изкуството“ (1924). Но да не се оцени достатъчно и другият факт — интересът и движението му към Ленин, както досега е правено, също е неоснователно. Че това е процес на вътрешно идейно преустройство, личи от неговия спомен „Плеханов в България“ (сп. „Нов път“, кн. 13, г. I, 1924), където той от името на всички довчераши поклонници на Плеханов самокритично бележи следното: „В процеса на развитието на войната и после на руската революция дистанцията между Плеханов и неговите български ученици все повече се усилваше“.

Когато отстоява значението на богатото теоретично наследство на Плеханов, Бакалов се придържа и към съществуващата тогава в съветската наука оценка за Плеханов. Например в „Беседи за изкуството“ той цитира Б. Горев и неговата брошура „Первый русский марксист Г. В. Плеханов“, издание на Главполитпросвет. Книжката е пореден номер на библиотеката „Серия популярно-марксистская“. Изглежда, че Бакалов е следял твърде редовно тази библиотека. Едно бегло сравнение на заглавията в издаваната от него „Социалистическа библиотека“ и тази „Серия“ показва удивителна близост.

В „Серия популярно-марксистская“ четем: „Бъдещото общество“ от А. Бебел, „Социалната революция и на другия ден след социалната революция“, „Противоречията на класовите интереси от 1879 г.“ от К. Кауцки, „Наеман труд и капитал“ от К. Маркс, „Принципи на комунизма“ от Фр. Енгелс и др. Същите книги понякога с променени заглавия излизат и в популярната социалистическа библиотека на Бакалов. Този факт дава основание да се предполага, че той е бил в непосредствен контакт с издателството на Главполитпросвет „Красная новь“. И което е по-важно, като пропагандира книгата на Б. Горев у нас, Бакалов практически утвърждава ленинската оценка за Плеханов. Ще напомним, че Горев е от ония съветски автори, които с нужната критичност и обективност определят мястото на Плеханов в развитието на философската мисъл в Русия. Той го нарича „дълбок мислител и изследовател“, истински продължител на Маркс и Енгелс, „познавач на марксистката философия“, без да отминава политическата му непоследователност в непосредствените класови борби. На Бакалов е скъпо убеждението на автора, че въпреки някои слабости „ролята на Плеханов му дава право на безсмъртие не само в опита на руските работници, но и в опита на работниците от цял свят“.¹

Списание „Под знаменем марксизма“, което Бакалов добре познава, през 1922 г. характеризира положителните страни в делото на Плеханов. При това в мартенския брой на същото списание вече е излязла статията „За воинствуващия марксизъм“, където Ленин бележи следното: „Солидната материалистическа традиция в Русия дължим главно на Плеханов.“ Това дава основание и на самия Бакалов да защитава Плеханов от опита на Бухарин да игнорира изцяло неговото значение.²

¹ Б. И. Горев, Первый русский марксист Г. В. Плеханов, М., 1923, стр. 51.

² Вж. Г. Бакалов, Остарял ли е Плеханов?, Притурка на Работнически вестник, № 26 от 23. XII. 1922 г.

Най-после Бакалов цитира през 20-те години и самата висока оценка на Ленин за Плеханов, направена през 1921 г. — „не можеш да станеш истински съзнателен комунист, без да изучиш — именно да изучиш — всичко писано от Плеханов по философия.“¹ Ето какво дава импулс на българския критик да отстоява значението на богатото теоретично наследство на своя учител.

Справедливостта изисква да кажем, че в тези години, когато Бакалов се опира на Плеханов и следва естетическите му концепции за изкуството, това не е просто от любов към авторитета, а момент от борбата му с вредни идеалистически и псевдомарксистически тенденции в пролетарската култура и изкуство. За това му помага най-вече и положителното отношение на Ленин и други руски марксисти към Плеханов. Не бива обаче да се абсолютизира това, че Бакалов винаги добре и на време схваща ленинската оценка и изведнъж се отърсва от Плехановите грешки. Това, подчертахме, е труден и мъчителен процес, който най-съзнателно ще продължи и през 30-те години.

IV

За отдалечаването на Бакалов от Плеханов следва да посочим и друга причина — всеобщото проникване и въздействие на съветската литература, теория, естетика и критика през 20-те години. Този процес е особено бурен в първите години след революцията (1918—1923). Нашата обществено-политическа, естетическа и критическа мисъл проявява обяснима активност и оправдан интерес към културно-историческите явления в Съветска Русия. Нова и единствена по характер е извършената революция, ново по съдържание, идеи, цели и задачи е зараждащото се изкуство. А Г. Бакалов е един от тези български литератори-марксисти, които през тези години с повишено внимание следят всички значителни събития в съветската литература. Нещо повече. Може да се каже, че той е най-осведоменият по литературните въпроси.

Създаването на пролетарската литература и изкуство, тяхното съдържание и форми, отношението към литературното наследство на миналото са основните вълнуващи въпроси както за съветската литературна теория и критика, така и за българската. През призмата на нашите национални условия често те получават специфично тълкуване. Успоредно с тях изникват и други, по които много оживено се спори: за необходимостта пролетарското изкуство да се зароди в условията на капитализма, за неговото значение в класовата борба на пролетариата, за свободата на художника и др.

Бакалов темпераментно се изказва по всички тези проблеми. Поле на неговата активна дейност стават естетиката и критиката, съвършено съзнателно изместили предишното му внимание към обществено-политическа дейност. Той е член на Комисията при Централния комитет по идеологическата работа и посвещава всичките си сили за организиране и сплотяване фронта на пролетарското изкуство. Сега в неговите статии и студии се оглеждат не само възгледите на Плеханов. Съветският българовед В. Злиднев правилно отбелязва: „Опирайки се върху традициите на марксистическата естетическа мисъл в България и използвайки опита на съветските критици и литературни историци, българската марксистическа критика от онези години (20-те години — б. а.) — на първо място в лицето на Георги Бакалов се е стремила да обоснове теоретически закономерностите за развитие на пролетарската литература и да разкрие несъстоятелността на естетическите идеалистически теории, тласкащи

¹ В. И. Ленин, Сочинения, т. 32, стр. 73. Бакалов цитира тази мисъл на Ленин в студията си Беседа за изкуството, С. 1924, стр. 12.

писателите в обятията на формализма или по пътя за служене на национализма и реакцията.¹

На първо първо място върху Бакалов огромно влияние оказав А. В. Луначарски. Именно чрез него нашият критик ще се издигне, ще се доближи до някои ленински постановки за литературата и изкуството.

Трудно е да се твърди, че Бакалов още в 1908 г. усвоява и възприема неговите концепции. Но че в началото на 20-те години той отново препрочита Луначарски, говори не само фактът, че Бакалов го цитира в „Беседи за изкуството“, но и цялата му литературно-критическа и публицистична дейност оттогава. Неговите „фейлетони“ — „Борческата поезия“, „Революционната поезия у нас“, „Трудовата поезия“, „Изкуството като отражение на живота“, „Новото в нашата поезия“ — отразяват онези разбирания на Луначарски за ролята на критика, които гласят: „Работата на критика е да показва назрелите задачи. Може би това ще улесни избора на художника. Да се осветлят всички кътчета на съвременния живот със светлината на безпощадната критика, но не с критиката на отчаяния отцепник, а с критиката на съзнателен враг на стария свят в името на любимия нов.“²

Това е нов момент и в естетическия кодекс на Бакалов. Той се откъсва от обективизма на Плеханов, който се задоволява само с тълкуване на явленията в изкуството и отстоява задачите на действителната критика, чрез която могат да се направляват тези явления.

Така „Задачите на социалдемократическото художествено творчество“ се свързват тясно с контекста и на други статии, които Бакалов превежда през 20-те години — „Пролетариатът и съветската културна работа“, „Проблеми на социалистическата култура“, „Изкуството като социално явление“ и други. Прогресивният и партиен печат също много широко помества материали от Луначарски. Това е напълно естествено. Въпросите, проблемите, които се третира в неговите статии, са особено актуални за нашата пролетарска естетика и култура. А Луначарски е голяма величина в литературната теория след революцията.

Отражението на Пролеткулта у нас става конкретен повод Бакалов да се изкаже по основните въпроси на пролетарската култура и изкуство. Нуждата именно от теоретична обосновка на новите изисквания на времето към пролетарския литературен фронт го заставя да стъпки и издаде тънничкия сборник „Под знамето на Пролеткулта“, в който откриваме първите две по-горе цитирани статии на Луначарски, заедно с тези на В. Полянский и В. Керженцев.

Мислите на Луначарски за пролетарската култура по същество изразяват ленинските заключения за необходимостта от нейната успешна победа като част от общото дело в построяването на социализма. Тези мисли ще намерят по-сериозен отглас освен в предговора, с който Бакалов снабдява сборника, но и в статията му „Задачите на Пролеткулта“. Тази статия ни подсказва, че Бакалов е познавал и други произведения на Луначарски — например „Културните задачи на работническата класа“ (1917).

Статията „Задачите на Пролеткулта“ („Работнически вестник“, бр. 123, 16. IX. 1921 г.) доразвива и доуплътнява в теоретичен план възгледите на Бакалов по въпросите на пролетарското изкуство. В нея той определено изяснява отношението си към такива кардинални проблеми на пролетарската естетика като класовия характер на културата и изкуството, отношението към културното наследство, ролята на пролетариата в бъдещата социалистическа култура. Противно на традиционното мнение в нашата литературна наука

¹ В. Злиднев, Извори на дружбата, С., 1968, стр. 79.

² А. Луначарски. Задачите на социалдемократическото художествено творчество, сб. Изкуство и социализъм, Бургас, 1908, стр. 126.

трябва да подчертаем, че Бакалов изгражда своята позиция, опирайки се не на Плеханов, а на Луначарски. Тук съвсем не става дума за това, че Бакалов изцяло и окончателно се е освободил от влиянието на Плеханов. Но сега той се отнася към неговите концепции с критичност и възискателност и съумява да ги вплете, както ще се убедим по-нататък, в общия тон на борбата за пролетарско изкуство там, където е нужно.

Само чувствителността към новите изисквания на времето го заставят с внимание да възприеме задачите, които Луначарски формулира пред зараждащото се социалистическо изкуство. Поразително впечатление прави единството на оценки и възгледи, когато се засягат въпросите за бъдещата култура на пролетариата. Бакалов е следял внимателно процесите и явленията в съветската литература, в това число и дейността на Пролеткулта, защото от неговата статия личи познаване на онези цели и задачи, които Луначарски му отрежда още във времето на неговото създаване в навечерието на революцията.

Бакалов, както и Луначарски, е вдъхновен от творческите възможности на пролетариата, дълбоко вярва в тях. Тази гореща вяра го окриля да каже: „Пролетариатът иде със своя култура, с такова развитие и усъвършенствуване на материалния и духовния живот на човечеството, които са само нему свойствени. Това не значи, че той има своята култура готова, изработена и остава само да я насажда. Дадени са само нейните основи, нейните общи контури, но разцъфтяването, изпълването ѝ с живот, развитието ѝ са дело на дълъг исторически период, в който пролетариатът става господстваща класа, ще твори живот, но само малко или много продължителното господство на тази класа дава възможността да процъфтява и се наложи.“ Става ясно, че Бакалов си представя истинското развитие на пролетарската култура едва след победата на революцията. А бъдещата социалистическа култура може да разцъфти само на основата на победилата за по-дълъг или по-кратък срок пролетарска култура. Той отхвърля твърдението, че „пролетариатът гледал да разруши цялата култура, разработена от досегашната история“.

От тона на статията се чувствува, че Бакалов се стреми не само да отстоява истината за пролетарската култура — необходимостта тя да се зароди още в недра на капитализма, но и да съкруши идеолозите на буржоазното изкуство у нас, разпръскващи не малко клевети по адрес на руската революция и нейното изкуство, т. е. да защитава делото на руския пролетариат, чийто пример му е скъп.

Бакалов, както и Луначарски подчертава класовия характер на пролетарската култура. Но не в смисъл на рязко противопоставяне на културата на другите класи в духа на богдановския nihilism. Той я отделя от всички класови култури, показвайки нейните коренни различия. Преди всичко в нейната основа не лежи експлоатацията, неравенството, което според Бакалов е „едно велико нейно достойнство“.

Силната страна на статията „Задачите на Пролеткулта“ е теоретически правилното отношение към културното наследство. Основният критерий за Бакалов в подхода към постиженията на човешката култура и изкуства са критичност и творческо отношение. „То не значи — пише той, — че тя (пролетарската култура — б. а.) ще пренебрегне ония елементи на буржоазната и въобще на старата култура, които могат да бъдат полезни. Всичко онова от старата култура, което има по-дълготрайно и общочовешко значение, ще бъде запазено, за да служи като изходна точка на по-нататъшното развитие. В областта на духовната култура всички художествени постижения ще послужат за изходна точка на едно разкошно развитие, обогатено от светогледа на пролетариата.“

Такава е позицията на Бакалов по един от основните въпроси на пролетарската култура. За негова чест тя го сближава повече с Ленин, Луначарски, отколкото с теоретиците на Пролеткулта. Справедливостта изисква да отбележим обаче, че тази в основата си вярна марксистко-ленинска постановка за културното наследство в критическата си практика Бакалов не винаги съумява последователно да отстоява.

Явленията и примерът на съветската литература никога не са били за него само фраза или еталон. И сега такъв факт като Пролеткулта трябва да намери конкретно отражение, специфично за нашите национални условия. Такова пречупване е изграждането на пролетарски литературен фронт. За Бакалов зараждането на пролетарската литература и изкуство в условията на още непобедилата революция е основен въпрос. Тук се крие и патосът на неговата статия. На пролетарското изкуство Бакалов възлага големи надежди като средство за възпитание в комунистически дух, в борбата за справедливост. Той особено и на няколко места подчерта комунистическия облик на самата пролетарска култура. Нейното проникване в съзнанието на широките маси ще способствува за изживяване на буржоазната психология, за освобождаване от еснафската „дребнобуржоазна стихия“ (Бакалов цитира Ленин). „Така пролетарската култура — пише той — дори само в своите наченки се явява едно мощно оръжие в борбата на работническата класа. Тя престава да бъде само идеал на бъдещия комунизъм, тя самата се бори за този комунизъм.“

Естетическата платформа на Бакалов не остава заключена в „Задачите на Пролеткулта“. Някои основни нейни мисли срещаме и в статията „Изкуство и революция“ (сп. „Артист“, бр. 1, I. V. 1922). В нея Бакалов отново формулира един от основните въпроси на социалистическата култура и изкуство — нуждата то да се зароди още в условията на капиталистическата действителност. „Още в самия процес на борбата се заражда новото изкуство, което носи войнствуващ характер. То възпламенява бойните редове, повдига тяхната енергия, ввдушава ги със светла вяра. В него се прелива алтутрунстичната психология на класовата солидарност, то организира чувствата на борещите се маси.“ Не е трудно да се открие тук онази взаимовръзка между революция и изкуство, които Луначарски подчертава в едноименната си статия, поместена само една година по-рано в същото списание.

V

Отдалечаването на Бакалов от Плеханов върви и в друга посока — чрез критичното отстояване на някои негови правилни по същина марксистки концепции. Една позабравена полемика от 1923 г. на страниците на сп. „Ново време“ ни открива Бакалов като страстен защитник на марксистко-ленинското схващане за задачите на изкуството. Самата полемика е свидетелство за активното отношение на нашата марксистическа теория и критика към основните въпроси на пролетарската естетика.

Конкретен повод за дискусията става статията на Бакалов „Как се отнасяше Плеханов към изкуството?“ (по спомени на Л. И. Акселрод, сп. „Ново време“, кн. 14, I. IV. 1923 г.). Като се опира на Плеханов, Бакалов се изказва главно по два въпроса: първият, за целите и задачите на пролетарското изкуство, и вторият, за формите на неговото създаване и популяризиране. По наша преценка статията има двойна задача. От една страна, тя като че ли е насочена против възгледите на онези пролеткултовски теоретици, които в началото на 20-те години усилено се превеждат у нас, и от друга — срещу отражението на техните теории върху някои наши представители на пролетар-

ската естетическа мисъл. Тук му е мястото да отбележим, че статията на Бакалов и самата полемика се предшества от материали на известните пролеткуловски автори А. Богданов, Ф. Калинин, В. Плетньов и др.

Поддръжник и проводник на пролеткуловските тенденции в литературата и изкуството у нас става Иван Генчев.¹ В полемиката с Бакалов той на българска почва развива техните постановки.

Както вече подчертахме, първият основен дискуссионен въпрос е за целите и задачите на пролетарското изкуство, неговото значение за пролетариата. При определяне целите и задачите на изкуството Иван Генчев изхожда от богдановската философия за „чистия опит“ и „чистата психология“ на пролетариата, изработена в процеса на колективното производство. Той отрежда на изкуството една единствена функция — идеологическата, т. е. „средство за организация на сложната психика на масите“.² Стеснявайки твърде много границите на изкуството, той фактически отхвърля неговото етично, естетично и психическо въздействие върху пролетариата. Според него „комунистическото изкуство“ трябва да бъде твърде „политично“, „грубо тенденциозно“, „еднообразно по съдържание“, „грубо по форма“, „поучително и грубо пропагандаторско“. Тук не е трудно да се прозрат схващанията на Ф. Калинин, чиято статия „Диктатурата на пролетариата“ той помества в предишния брой на списанието. Искрено предан на революцията, но възпитан в духа на каприйската школа на Богданов и Троцки, Калинин вижда задачите на пролетарското изкуство само в едно — „да бъде могъщо идеологическо оръжие, с помощта на което се улеснява организирането на живота в желаното направление, в интересите на една или друга класа“.³

Своите възгледи (подкрепяйки ги с тези на Калинин) Генчев насочва срещу онова дълбоко съдържание, което Бакаловхваща в понятието „колосално културно утилитарно-пропагандистко значение“ на изкуството, като цитира Плеханов. Несъмнено много по-прав в случая е последният, когато определя задачите на изкуството така: „Задачата на изкуството е да отразява действителността не само каквато е тя, но и каквато трябва да бъде. С други думи, действителността в нейното настъпателно движение и развитие“.⁴ Тази постановка не е далеч от онези три основни елементи на пролетарското изкуство, които Луначарски формулира в статията „Задачите на социалдемократическото художествено творчество“. Позицията на Бакалов срещу Ив. Генчев се подкрепя и от Тодор Павлов, който рязко и решително се противопоставя на примитивните и псевдомарксовски схващания за задачите на изкуството.⁵

Дискутираният въпрос не е маловажен. В тясна връзка с него стои въпросът за формите на създаване и популяризиране на изкуството.

Иван Генчев се стреми да внуши своята теория за „понижената форма“. По своята същност тя не представлява нищо друго, освен пренебрежение на формата в изкуството въобще, уж в името на по-широката достъпност на великите обществени идеали до масите. С други думи, Ив. Генчев се оказва привърженик на безпомощния примитивизъм в изкуството в областта на формата. Грубата тенденциозност, политичността и „понижената форма“ са „естетическите“ принципи, на които според него трябва да се развива пролетарското изкуство.

¹ Ив. Генчев, Отношението ни към изкуството, сп. Ново време, кн. 16, 1923.

² Ив. Генчев, Отношението ни към изкуството, сп. Ново време, кн. 16, 1923.

³ Ф. Калинин, Диктатурата на пролетариата, сп. Ново време, кн. 15, 1923.

⁴ Г. Бакалов, Как се отнасяше Плеханов към изкуството, сп. Ново време, кн. 14, 1923.

⁵ Т. Павлов, По въпроса за отношението ни към изкуството, сп. Младеч, бр. 52, г. II, 1923.

Бакалов не просто реагира, а въстава срещу подобна гледна точка. С присъщия му полемичен патос той осъжда този „естетически рецепт“ за „понижаване на формата“. „При научния социализъм — пише Бакалов — и дума не може да става за опростяване, приспособяване към масите, чрез понижаване на културните форми“ (р. м. — М. К.).¹ В полемиката с Генчев той се противопоставя на едно, в основата си неправилно разбиране за връзката между форма и съдържание. Бакалов отстоява тяхното единство и съвсем справедливо поставя следния въпрос: „Задачата на комунистите не е ли да развиват всестранното съзнание на масите? Тяхната проповед не трябва ли да издига работниците? И ако задачата им е развитието на съзнанието и проповедта им — издигане на работниците, то уместни ли са грубата форма, демагогията, евтините ефекти и излишна ли е художествената форма?“ (р. — Г. Б.)² По своето съдържание въпросът на Бакалов не е далеч от ония съвети, които Ленин отправя към представителите на марксизма в книгата си „Какво да се прави?“ „Главното внимание — пише Ленин — трябва да бъде насочено към това да се издигат работниците до революционери, а съвсем не към отпускане непременно до работническите маси. (р. м. — М. К.)“³.

По същество Бакаловата позиция по въпроса за формата изразява ленинските принципи в пролетарското изкуство. Бакалов смята, че „понижената форма“ е „отрицание“, „смърт за пролетарското изкуство“. Връзката между форма и съдържание той схваща като диалектическо единство в противовес на опростените и примитивни представи на пролеткултовските теоретици и българските им последователи. Още тогава той аплодира „към преодоляване мърките на формата, за създаване на едно блестящо изкуство, което не е възможно без хармонично съчетание на съдържание и форма (р. м. — М. К.)“⁴.

Бакалов намира опорна точка за естетическите си принципи в художествената практика на нашето пролетарско изкуство. Прекрасен пример в това отношение е поезията на Смирненски. Бакалов бурно я адмираира като най-висш синтез на високо идейно съдържание и блестяща художествена форма. Тя му дава сили с толкова осъзната увереност да заяви: „Могъщото днес революционно движение на нашия пролетариат въплъти своя неудържим подем във възторжените стихове на Христо Смирненски, в които се чува топотът на грядущата революция.“⁵

*

Това са само няколко страници от пътя на Бакалов към Ленин, които бележат началото. Фактите ни убеждават в един твърде съзнателен интерес към личността на Ленин още в началото на 20-те години, в едно искрено намерение да се проникне задълбочено в същността на неговите идеи.

¹ Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. „Ново време“, кн. 20, 1923.

² Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. „Ново време“, кн. 10, 1923.

³ В. И. Ленин, Что делать?, Сочинения, т. 4, стр. 461.

⁴ Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. „Ново време“, кн. 20, 1923.

⁵ Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. „Ново време“, кн. 20, 1923.